

URFA ŞER'İYYE SİCİLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yasin TAŞ*

Özet

Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı'da kaza kadılarının her türlü davalarda verdikleri kararları ve merkezden gelen emirleri kaydettirdikleri mahkeme kayıtlarıdır. Bu kayıtların bizzat kaza merkezlerinde kaydedilmiş olması, onları yerel tarih araştırmaları açısından son derece önemli bir kaynak haline getirmektedir. Bu sebeple bir kentin Osmanlı dönemindeki sosyal, ekonomik, askerî ve kültürel geçmişini daha iyi anlamak ve değerlendirebilmek için o şehre ait şer'iyeye sicillerine müracaat etmek kaçınılmaz olmaktadır. Urfa'nın Osmanlı dönemi tarihi için mühim bir kaynak olan şer'iyeye sicili defterlerinde, şehrin sosyal dokusuna, eğitimine, ekonomik ve kültürel yapısına dair zengin bir tarihî malumat mevcuttur. Bu çalışmada söz konusu siciller tanıtılarak defterlerin ait olduğu tarihler ve genel durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Şer'iyeye Sicili, Kadı Mahkemesi.

An Evaluation Of Urfa's Kadi Registers

Abstract

Kadi registers (shariah sicilis) are the courts records in which the country (kaza) kadis in the Ottoman Empire have the decisions of cases and orders coming from the center registered. That the records itself were registered at the country center makes them a significant recourses with regard to the history researches. For this reason, it is indispensable to apply to the kadi registers of that city for better understanding and evaluating of a city's social, financial, military and cultural history in Ottoman time. There is substantial information about the city's social fabric, education, financial and cultural structure in the kadi registers which is an important recourse for Urfa in the Ottoman Empire history. By introducing the mentioned registers, general information

* Yrd. Doç. Dr., Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi. Muş.

was given about the dates that the registers belong to and their general situations in this study.

Keywords: *Urfa, The Registers of Kadi (Shariah Sicilis, Kadi Sicilis), Kadi Court.*

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren devlete ait bir takım işleri ve meseleleri kâğıda geçirme usulü, daha sonraki dönemlerde büyük bir ihtisaslaşma içerisinde güçlenerek devam etmiştir.¹ Tarih yazıcılığı açısından göz ardı edilmemesi gereken bu hassasiyet² sayesinde, özellikle klasik dönemden itibaren yaşanan hadiseler düzenli bir şekilde yazıyla kayıt altına alınmış ve bu sayede sonraki nesillere en doğru şekilde ulaştırılmıştır. Bu bakımdan Osmanlı'nın bize bıraktığı mirasın en önemlilerinden birinin bu devletten geriye kalan ve tarihî açıdan büyük bir kıymete haiz bulunan yazılı kayıtlar olduğunu söylemek mümkündür. Bugün adına genel olarak “arşiv” dediğimiz bu vesikalar, Osmanlı'nın dinî, siyasî, askerî, hukukî ve sosyal yapısını doğru bir şekilde incelememize imkân sağlayan birinci elden kaynaklardır. Bu kayıtlar aynı zamanda medeniyetimizin fizikî, mimarî, estetik ve kültür tarihine ışık tutarak, toplumumuzun sosyal geçmişini daha yakından tanımamıza ve daha doğru bir şekilde değerlendirme yapabilmemize fırsat tanımaktadır. Milletimizin hafızası mesabesinde olan arşivlerimiz aynı zamanda tarih ve kültürümüzün de gerçek kaynağıdır. Hatta yüzyıllarca kader birliği yaptığımız milletlerle ve bütün medenî dünya milletleri ile bilgi, fikir alışverişine ve kaynaşmaya götürebilecek en sağlam ve en zengin kaynaktır.³

Osmanlı Devleti'nden geriye kalan yazılı vesikaların en önemlilerinden biri, hiç şüphesiz şer'î mahkemelerde kadılar nezaretinde tutulan şer'iyeye sicilleridir. “Kadı sicili”, “kadı defteri”, “mahkeme defteri”, “sicill-i mahfûz”, “zabt-ı vekâyi sicil” veya sadece “sicil” de denilen bu defterlere, bir taraftan ait oldukları şehirlerin şer'î mahkemelerine yansıyan davalar ve gündelik olaylar,

¹ Ramazan Günay, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013/1, Sayı 17, s. 11.

² İbrahim Yılmazçelik, “Şer'iyeye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülahazalar”, *I. Millî Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998 Ankara)*, Başbakanlık Millî Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s. 159.

³ Halil İnalçık, “Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, Mayıs 1985, Türk-Arap ilişkileri İncelemeleri Vakfı, İstanbul ty, s. 31.

Urfa Şer‘iyye Sicillerinin Tanıtımı

diğer taraftan merkezden gelen her türlü emir ve fermanlar yazılmıştır.⁴ Bu defterlere kaydedilen belgelerin yazımında umumiyetle kronolojik sıralamaya riayet edildiği gibi, her belgenin sonunda ayrıca yazı veya rakamla tarih kaydedilmiştir. Yazı türü olarak; rika ve çeşitleri, talik, talik kırması, sülüs, sülüs kırması, divanî çeşitleri ve nadir olarak da siyâkat kullanılmıştır.⁵ Bu özellikler genel olarak defterlerin tamamı için geçerlidir ancak defterlerin ebadı hakkında aynı şekilde kesin rakamlar vermek söz konusu değildir. Zira merkezî yönetim tarafından bu husus için kesin bir standart belirlenmediğinden defterler; uzunluk, en ve kalınlık açısından birbirlerinden farklılık arz etmektedir.⁶

Osmanlı döneminde kadı defterleri, normal şartlar altında kadıdan kadıya devredilip, buldukları mahkemelerde muhafaza edilmekteydi. 1312 (1894) yılında Sultan II. Abdülhamid’in emriyle “Şer‘iyye Sicilleri Arşivi” kurulmuşsa da bu arşivde sadece İstanbul ve çevresindeki mahkemelere ait siciller toplanabilmiştir. Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla birlikte 55 eyalet 600 kûsur liva ve kaza merkezindeki siciller, harabelere ve bodrum katlarına terk edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra, uzun yıllar Adliye Vekâleti’nin emri altında vilâyet ve kaza merkezlerindeki mahkeme ambarlarında bırakılan defterler, ancak 3 Kasım 1941 tarihinde alınan 4018/2182 sayılı karar ile müze ve kütüphanelere devredilebilmiştir. Karar uyarınca ait oldukları illerin kütüphaneleri ile müzelerinde ve Topkapı Sarayı Müzesi’nde muhafaza edilen şer‘iyye sicilleri 1991 yılında Kültür Bakanlığı’nın kararı bir araya getirilmiş, bu kapsamda İstanbul ve çevresi mahkemelerine ait siciller İstanbul Müftülüğü Şer‘iyye Sicilleri Arşivi’nde muhafaza edilmeye başlanmıştır. Bu arşiv dışında kalan ve Urfa’nın da aralarında bulunduğu Anadolu vilâyetlerine ait kayıtlar ise, Ankara Milli Kütüphane’de toplanmıştır.⁷ Bu defterler, 2005 yılında alınan yeni

⁴ Ahmet Akgündüz, *Şer‘iyye Sicilleri*, İstanbul 1998, I, 19; Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul 1986, s. 1; Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, III/5, 187.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1985, s. 116; İbrahim Yılmazçelik, “1750-1752 Tarihli Gaziantep Şer‘iyye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, XII/1, 326.

⁶ Ali Duman, “Kadı Defterleri (Şer‘iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2007/2, Sayı 33, s. 141.

⁷ Akgündüz, *Şer‘iyye Sicilleri*, I, 61; Ziya Kazıcı, “Osmanlı Müesseselerinin Yazılı Kaynakları”, *İSTEM*, 2005, Sayı 5, s. 114; Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri”, s. 188.

bir karardan sonra Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde muhafaza altına alınmıştır.

Kadı sicilleri, her şeyden önce birer resmî evrak olup, davaya taraf olanlar ile şahitlerin huzurunda kayda geçirildiklerinden, tarihî bir kaynak olarak güvenilirlikleri muhakkaktır. Mahkemelere taşınan her türlü anlaşmazlığa ilaveten, dava konusu olmadan kaydedilen vakfiyeler, terekeler, evlilik akitleri, çeşitli tayinler, hüccetler, berâtlar ve fermanlar ile din değiştirmenin de dâhil olduğu her türlü ilâmlar bu defterlerde mevcuttur. Çoğu zaman halkın şikâyet ve dileklerini de barındıran bu kayıtlar incelenmeden, Osmanlı tarihinin ve medeniyetinin bütün yönleriyle ortaya çıkarılması mümkün görünmemektedir.⁸ Bu sebeple kıymetli birer tarihî vesika olan siciller, Osmanlı dönemine kaynak olma açısından önemli bir boşluğu doldurmakta ve bilhassa Osmanlı taşra hayatı ve şehirleri hakkında araştırma yapacak ilim ehline, diğer kaynaklara nazaran çok daha güvenilirli, tarafsız ve zengin bir tarihî malzeme sunmaktadır.

Osmanlı insanının sosyal hayatı hakkında bilgi veren ve bu hususta ilk elden kayıtlar olma özelliğini taşıyan siciller, şehir tarihleri ve mahallî hayata dair ilmî çalışmalar için son derece önemli bilgiler barındırmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı döneminde kaleme alınmış olan vakanüvis kayıtlarında ve diğer hususî tarihlerde, İstanbul ile bazı önemli Osmanlı şehirlerindeki toplum hayatı için çeşitli bilgiler bulabilme imkânı varsa da payitahtın dışındaki bölgelere, bilhassa taşranın ücra köşelerindeki bazı şehir, kaza ve köylere ait malumat bu kaynaklarda yok denecek kadar azdır. Her ne kadar söz konusu yerler için seyyahlara ait çeşitli notlara rastlamak mümkünse de, bu bilgiler belli bir zamana ait olduğu gibi netice itibarıyla şahsî gözlemlere dayanmaktadır.⁹ Oysa tayin edildikleri kazaların ve bu kazalara bağlı köy ile nahiyelerin her türlü işlerinden mesul olan kadılar, gerektiğinde işlerini takip etmek üzere görevlendirdikleri nâib ve kâtipler vasıtasıyla buldukları bölgelerin en ücra köşelerine kadar cereyan eden hadiselerden haberdar oldukları gibi bu olaylardan şahıs ve amme hukukunu ilgilendirenlerini sicillere kaydetmişlerdir.¹⁰ Dolayısıyla kaza merkezleri başta olmak üzere, bu kazalara

⁸ Mefail Hızlı, “Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, VI/12, 580.

⁹ Yasin Taş, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 2.

¹⁰ Cahit Baltacı, “Şer‘iyye Sicillerinin Tarihi ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı Arşivi ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 129.

Urfa Şer'iyeye Sicillerinin Tanıtımı

bağlı, nahiye, köy ve hatta mezra gibi en küçük yerleşim yerlerindeki gündelik hayatı, sosyo-kültürel yapıyı bilmek ve anlamak için şer'iyeye sicillerine müracaat etmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu vesileyle şunu da belirtmek gerekir ki, tüm Osmanlı kazalarında tutulmuş olan bu kayıtlar, sadece bizim kültürümüz için değil, bugün Osmanlı toprakları üzerinde kurulmuş birçok ülke ve bu ülkelerdeki yerleşimler için de büyük bir değer ifade etmektedir.¹¹

Osmanlı'nın önemli idarî birimlerinden biri olan kazalarda; şer'î, hukukî, idarî, iktisadî, içtimaî ve beledî her çeşit iş ve bu işlere ait davalar, kadıların nezaretinde olup şer'î mahkemelerde görülmekteydi.¹² Şüphesiz kadıların bu kadar geniş yetkilere sahip olması, şer'î mahkemelerde kayıt altına alınan malumatın hem çeşitli hem de zengin olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan sicillerde, ait oldukları bölgelerin insanlarını, aile yapılarını, evlilik geleneklerini, ailevî problemlerini, boşanma nedenlerini, eş ve çocuk sayılarını, zenginlik-fakirlik durumlarını ve Müslim-zimmî ailelerin sosyal ve ekonomik durumlarını ayrı ayrı tespit etme imkânı mevcuttur. Ayrıca kayıtların ait olduğu bölgede yaşayan gayrimüslimlerin dinleri, mezhepleri, mabetleri, Müslümanlarla ilişkileri, ihtidaları ve Osmanlı'nın bu kimselere tanıdığı hak ve salâhiyetlerle, günümüzdeki anlayış ve uygulamalardan daha ileri bir seviyede bulunan din ve vicdan hürriyetinin ne şekilde uygulandığı konusunda kıymetli bilgiler bulmak mümkündür.

Sicillerde insanların gündelik hayatları, kullandıkları ev, giyim ve süs eşyaları, komşuluk ilişkileri, eğlence şekilleri, toplum içinde bir arada yaşayan ya da benzer özellikler gösteren çeşitli zümreleri, kimsesizlerin korunmasına yönelik sosyal tedbirleri, eytâm sandığının nasıl işlediği ve bu müessesenin kayıtları gibi birçok husus görülebilmektedir. İnsanlar arasında ortaya çıkan problemler, şer'î mahkemelere taşınıp sicillerde kayıt altına alındığından, söz konusu problemlerin neler olduğu, bu sorunların şer'î ve örfî hukuk çerçevesinde nasıl çözüme kavuşturulduğu, hukuk ve ceza davalarında takdir edilen tazminatların miktarı, cinsi ve had cezalarının hangi şartlarda ne şekilde tatbik edildiği konularında sayısız misallere rastlamak mümkündür. Aynı şekilde merkezî yönetimin vilayet ve kazalara gönderdiği emir ve fermanların birer sureti kadı sicillerine kaydedildiğinden, bu emirnamelerde sefer ve savaş hazırlıklarına ilişkin olarak asker sayısının belirlenmesi, kaçakların tedibi, ordu

¹¹ İnalçık, "Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi", s. 39-40.

¹² Osman Çetin, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, II/2, 60.

için zahire toplanması, iç güvenliğin sağlanması gibi askerî konulara ışık tutan kayıtlar da mevcuttur.

Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı idarî teşkilatındaki kaza, sancak, eyalet taksimatını, bu merkezlerde görev alan beylerbeyi, sancakbeyi, mutasarrıf, kâimmakam, kadı, müftü, nâib, muhtesip ve diğer yetkililerin görev alanlarıyla ilgili kurumları derinlemesine öğrenme olanağı sağlamaktadır. Köy, kasaba, mahalle, semt, mezra gibi yerleşim yerlerinin eski adlarını, çeşitli vesilelerle kayıt altına alınmış olan aşiret ve cemaat isimlerini¹³, bugün mevcut olan veya olmayan birçok tarihî yapının işleyişini, cami, mescit, tekke, zaviye, han, hamam, mektep, medrese ve kütüphanelerin kimler tarafından hangi amaçlarla kurulduğunu ve bu müesseselerin hizmet alanlarını sicil defterlerinden detaylı bir şekilde belirlemek imkân dâhilindedir.

Bir vakıf medeniyeti olan Osmanlı'da, vakıflara ait bütün işler şer'î mahkemelerde kadılar nezaretinde gerçekleştirilmekte; vakfiyelerin tanzimi, tescili, tebdili, tağyiri, taklili, teksiri ve hâkimin kararı bu mahkemelerce icra edilip birer sureti sicillere kaydedilmekteydi.¹⁴ Bu sebeple, kazalarda ve kazalara bağlı daha küçük yerleşim yerlerinde topluma hizmet veren vakıfların isimleri, bu vakıfların kimler tarafından hangi şartlarda tesis edildiği, gelirlerinin neler olduğu, bu gelirlerin nerelere harcandığı, mütevellilerinin tevcihi ve azli, çalışanlarının yaptığı hizmetler, aldıkları ücretler, görevlilerle ilgili şikâyetlerin tahkiki ve bu hayır kurumlarında yapılan suiistimaller kadı defterlerinde dağınık bir halde yer almaktadır.¹⁵ Binaenaleyh Osmanlı vakıf sisteminin işleyişini, bu müessesenin toplum hayatında hangi hizmetleri ne şekilde icra ettiğini ve Osmanlı insanı ile medeniyeti üzerindeki derin tesirini en iyi şekilde belirleme ve değerlendirme imkânı veren kaynakların başında şer'iyeye sicilleri gelmektedir.

Sicil defterleri, ait oldukları bölgelerin iktisadî hayatına dair konularda da önemli birer tarihî kaynak sayılmaktadır. Zira bu kayıtlarda bölge halkının hayat ve geçim tarzını, ithalat ve ihracat konusu eşyalarını, yörede yetişen tarım ürünlerini, imal edilen sanayi ürünlerini, mevcut olan zanaat ve meslek gruplarını, gündelik alışverişlerde ticaret erbabının ve halkın karşılaştığı sıkıntılarını, halktan toplanan vergileri ve miktarlarını, devlet memurlarına ödenen

¹³ Kenan Ziya Taş, "Arşiv Malzemesi olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", *I. Milli Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998 Ankara)*, Başbakanlık Milli Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s.179.

¹⁴ İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, İstanbul 1996, s. IX, 69-70.

¹⁵ Çetin, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", s. 63.

Urfa Şer‘iyye Sicillerinin Tanıtımı

tahsisatları, para arzını ve çeşitlerini, narh tespitlerini, esnaf teftişlerini, ihtikâr ve iddihârın önlenmesine yönelik tedbirleri ve enflasyon ile devalüasyonun gerçek manadaki tarihî seyrini bulabilmek mümkün olmaktadır.¹⁶ Özellikle vefat eden kimselerin geride bıraktıkları her türlü mülk, eşya ve hayvanın, terekelerde güncel kıymetleri ile birlikte yazılmış olması, hem söz konusu malların nerdeyse günbegün fiyat durumunu hem de halkın alım gücünü tespit konusunda mutlaka dikkate alınması gereken kayıtlardır.

Urfa sicillerine geçmeden önce, sicil kaynaklarının kullanımında göz ardı edilmemesi gereken birkaç noktaya işaret etmekte fayda görüyoruz. Şüphesiz şer‘iyye sicillerinin doğru bir şekilde okunup anlaşılması tarih bilgisinin yanında Arapça ve fıkıh bilgisini gerektirmektedir.¹⁷ Aynı şekilde arşiv kayıtlarının bazen tek taraflı bir iradeyi yansıtabileceği yahut kayıtların tamamı görülemediğinden yapılacak değerlendirmelerin hatalı ve eksik kalabileceği ihtimali unutulmamalıdır. Bu sebeple imkânların el verdiği ölçüde gerek arşiv gerekse de arşiv dışı kaynakların birbirinin mütemmimi olarak kullanılması yapılacak araştırmaları daha sıhhatli bir hale getirecektir.¹⁸

Şehir tarihi çalışmalarında kullanılacak sicil kayıtlarının, imkânlar nispetinde diğer arşiv kayıtları, umumi tarih kaynakları, seyahatnameler, salnameler, hatıratlar, gazete mecmuaları gibi döneme ait diğer kaynaklarla desteklenmesi icap etmektedir. Aynı şekilde sicil kayıtlarının, ele alınan konu açısından bir değerlendirmeye tabi tutulması, rastgele tesadüf edilen bir kaydın genelleştirilmemesi, umumi uygulama ve ilkelerle özel durumların birbirine karıştırılmaması ve mahkeme süreçlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca mahallî kültür unsurlarını barındıran sicillerin, söz konusu kültüre aşina insanlar tarafından araştırılması yahut araştırmacıların bölge insanından destek alması, muhtemel okuma yanlışlıklarını en asgari düzeye indirgeyeceği gibi yöresel olması hasebiyle anlaşılması güç olan kimi isimlerin, uygulamaların, örf ve adetlerin doğru bir şekilde tespit edilmesini sağlamış olacaktır.

¹⁶ Bu husustaki çeşitli misaller için bkz. Çetin, “Bursa Şer‘i Mahkeme Sicillerinden Notlar”, s. 61-62; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839--1876)*, Bursa, 1998, s. 112.

¹⁷ Nasi Aslan, “Millî Arşivimiz İçerisinde Şer‘iyye Sicilleri ‘Eğitim ve Terminoloji Problemi’”, *I. Millî Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998 Ankara)*, Başbakanlık Millî Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, s. 193.

¹⁸ Ali Akyıldız, “Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1998, Sayı 2, s. 166.

2. URFA ŞER‘İYYE SİCİLLERİ

Osmanlı döneminde Urfa Şer‘iyye Mahkemesi tarafından kayıt altına alınan Urfa Kadı Sicilleri, esas itibariyle merkez Urfa Kazası ve bu kazaya bağlı Bozabâd, Çaykuyu, Dögerli, Harran, Oyumağaç, Kabahaydar, Türkmen Cüllabı ve Doğrulu Cüllabı Nahiyeleri ile bu nahiyelerdeki köylerin kayıtlarını içermektedir. Ancak bu kayıtlarda Urfa Sancağı kazalarından Birecik, Rumkale ve bilhassa Suruç’a ait çok sayıda davaya rastlamak da mümkündür. Siverek ve Viranşehir kazaları ise bu dönemde Urfa Sancağı dâhilinde olmayıp Diyarbekir Vilayeti’ne bağlı olduğundan, şer‘î davaları da söz konusu vilayet mahkemesine taşınmıştır.

1941 yılına kadar Yusuf Paşa Mahallesi’ndeki hükümet konağı bünyesinde bulduklarını tahmin ettiğimiz Urfa Sicil Defterleri, bu tarihte yukarıda zikrettiğimiz, 1941 yılında alınan karar üzerine bir araya getirilerek çevre şehirlere ait sicillerle beraber Adana Müzesi’nde toplanmıştır. Bu dönemde Adana Müzesi’nde 11 kadılığa ait 449 sicil defterinin toplandığı anlaşılmaktadır.¹⁹ Toplanan siciller tasnif edilerek numaralandırılmış, Urfa’ya ait olduğu anlaşılan 25 deftere de 204 ile 228 arasındaki numaralar verilmiştir. Bu defterler, 1991 yılında diğer merkezlerde toplanmış olan sicillerle beraber Ankara Milli Kütüphane’ye nakledilmiştir. Milli Kütüphanede, defterlerin kapağına nereden getirildikleri yazılmış ve önceki numaralandırma “Eski No” adıyla muhafaza edilmiştir. Burada siciller için “Milli Kütüphane Yer No” adıyla yeni bir tasnif yapılmışsa da, Urfa sicilleri daha önce Adana Müzesi’nde verilen numaralar üzerinden tasnif edilmiştir. Bir başka ifadeyle Urfa Kadı Sicilleri, Ankara Milli Kütüphane’de de eski numaraları üzerine, yani 204 ile 228 arasında tasnif edilerek korunmuştur.²⁰

Bugün elimizde bulunan Urfa Sicil Defterleri’nin tamamını tek tek incelemek suretiyle bu defterlerin durumlarını tespit etmeye çalıştık. Yaptığımız tespitler neticesinde defterlerin numaralarını, kapsadıkları tarih aralığını ve sayfa ile belge adetlerini şu şekilde göstermek mümkündür.

¹⁹ Baltacı, “Şer‘iyye Sicillerinin Tarihi ve Kültürel Önemi”, s. 131.

²⁰ Akgündüz, *Şer‘iyye Sicilleri*, I, 214.

Urfa Şer‘iyye Sicillerinin Tanıtımı

Sıra	Defter Numarası	Defterin Kapsadığı Tarih (Hicrî-Miladî) Aralığı	Sayfa Adedi	Belge Adedi
1	204	1262-1264 (1845-1848)	154	332
2	205	1268-1282 (1852-1865)	295	650
3	206	1282-1287 (1865-1870)	803	2178
4	207	1039 (1629)	362	746
5	208	1296-1299 (1879-1882)	396	984
6	209	1294-1300 (1878-1884)	230	798
7	210	1293-1296 (1876-1879)	377	950
8	211	1292-1293 (1875-1876)	228	596
9	212	1290-1294 (1873-1877)	186	585
10	213	1290-1292 (1873-1875)	348	1052
11	214	1287-1288 (1870-1871)	432	730
12	215	1320-1324 (1902-1906)	567	979
13	216	1315-1317 (1897-1899)	477	911
14	217	1317-1320 (1899-1902)	494	856
15	218	1312-1314 (1895-1896)	428	863
16	219	1311-1312 (1893-1895)	399	635
17	220	1309-1311 (1892-1893)	467	665
18	221	1305-1308 (1887-1891)	624	1119
19	222	1308-1309 (1891-1892)	366	623
20	223	1304-1334 (1887-1915)	316	909
21	224	1287-1296 (1870-1879)	604	1259
22	225	1297-1304 (1880-1887)	176	403
23	226	1299-1302 (1882-1885)	535	1153
24	227	1303-1305 (1886-1887)	378	711
25	228	1288-1290 (1871-1873)	512	1536

Urfa Sicil Defterleri'nin kronolojik sıra bakımından en eskisi hicri 1030 (1629) tarihli 207 numaralı sicil defteri, en geç tarihlisi de 1320-1324 (1902-1906) arası yılların kayıtlarını içeren 215 numaralı defterdir. Ancak mevcut sicil kayıtları zikredilen tarih aralığının tamamını kapsamamaktadır. Çünkü Urfa'nın 1629'dan 1845 yılına kadar ki dönemi kapsayan şer‘iyye sicilleri maalesef bugün elimizde mevcut değildir. 207 numaralı defter hariç tutulursa mevcut kayıtlar, 1845 ile 1906 yılları arası döneme ait dava ve kayıtları içermektedir.

Dolayısıyla Urfa'ya ait sicil defterlerin neredeyse tamamı XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyıl başlarına aittir. Bu dönemdeki defterler, kesintisiz bir şekilde mevcut olduğundan, Urfa şehrinin söz konusu yıllarda geçirdiği fizikî, iktisadî, kültürel ve toplumsal değişimi, çeşitli müesseselerin kuruluş ve işleyişini, Tanzimat sonrası gelişmelerin şehirdeki yansımalarını ve bu olguların tarihî seyrini ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmek mümkündür.

Yavuz Sultan Selim döneminde, 1517 yılında Osmanlı topraklarına dâhil edilen Urfa, 1518 yılında Diyarbekir Eyaleti'ne,²¹ XVII. yüzyıl ortalarında ise Rakka Eyaleti'ne bağlanarak bu eyaletin sancak merkezi haline getirilmiştir.²² Yaklaşık 200 yıl bu şekildeki bir idarî taksimatla yönetilen şehir, Tanzimat'tan sonra yapılan yeni düzenlemeler kapsamında XIX. yüzyıl ortalarında Halep'e bağlanmıştır.²³ Bugün elimizde bulunan sicil defterlerinin neredeyse tamamı da Urfa'nın Halep'e bağlı olduğu döneme aittir. Urfa'nın Rakka Eyaleti'nin sancak merkezi olduğu yaklaşık 200 yıl, şehirde şer'î mahkemenin olmaması, bir başka ifadeyle kayıt tutulmamış olmasının mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Kaldı ki Urfa ile aynı dönemde Osmanlı'ya katılan çevre şehirlere ait birçok kadı defteri bulunmaktadır.²⁴ Dolayısıyla hem 1629 yılından önceki hem de bu tarihten sonraki dönem olmak üzere yaklaşık 300 yıllık bir süreyi içeren kayıtlar maalesef bugün için elimizde mevcut değildir.

Urfa Kadı Sicilleri ile ilgili bir hususa dikkat çekmek, bugün elimizde bulunmayan defterlerin akıbeti açısından faydalı olacaktır. 207 numaralı defterden sonraki en erken tarihli olan 204 numaralı defter kayıtları, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı bitimindeki 1844-1845 yıllarına denk düşmektedir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar uğraştıran bu isyan esnasında Urfa'nın da içinde bulunduğu bölge, yaklaşık iki yıl Kavalalı'nın kardeşi

²¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988, I, 88.

²² Ahmet Nezihi Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Şanlıurfa 2005, s. 30.

²³ Urfa'nın Halep'e bağlanma tarihi konusunda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Bu konudaki yaygın kanaat şehrin 1865 yılında Halep'e bağlandığı şeklindedir. Ernst Honnigman, "Urfa (İkmal eden Nejat Göyünç)", *İA*, İstanbul 1986, XIII, 56; Turan, "Şanlıurfa", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 340. Ancak söz konusu yeni taksimatın Tanzimat reformları kapsamında 1845'ten kısa süre sonra gerçekleştirildiği de dile getirilmektedir. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, I, 130; Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Urfa Sancağı*, Elazığ 2007, s. 6-7; Tahir Ögüt, "Urfa'da Tanzimat'a Geçiş Sürecinde İdari ve Mali Yapı", *Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2011, VII/14, s. 326.

²⁴ Mesela bugün elimizde Diyarbakır'a ait 158, Gaziantep'e ait 177, Mardin'e ait 89 defter bulunmaktadır. Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, I, 184-185, 190-191, 203-204; Hamdi Çilingir ve M. Salih Eser, *Türkiye'de İslâm Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)*, İstanbul 2014, ss. 162-176.

Urfa Şer'iyeye Sicillerinin Tanıtımı

İbrahim'in elinde kalmıştır.²⁵ Bu durum sözünü ettiğimiz 300 yıllık bir süreyi içeren mahkeme kayıtlarının bu istilada yok edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak her şeye rağmen bu kayıtların farklı arşivlerde tasnif edilmiş olması mümkün olduğu gibi çeşitli zamanlarda vuku bulan başka isyanlar, istilalar ve yangın ile su baskınları gibi doğal afetler esnasında yok olmuş olmaları yahut Osmanlı'nın yıkılış süreci ve devamındaki yıllarda özel şahısların eline geçmiş olmaları da muhtemeldir.

Mevcut olan defterlere nazaran erken dönem sayılabilecek 1629 tarihli 207 nolu defter hariç tutulursa yukarıda belirttiğimiz gibi, Urfa ile ilgili şer'iyeye sicil kayıtları 1845'ten başlayarak 1906 tarihine kadar olan 60 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, 223 numaralı defter kayıtları, I. Dünya Savaşı ve Ermeni olaylarının başladığı 1915 yılına kadar devam etmekle birlikte, bu defterde sadece eytâm sandığı kayıtları bulunmaktadır. Dolayısıyla Urfa Kadı Mahkemesi'nin eytâm sandığı dışında baktığı şer'î davalar, şu an için elimizde mevcut olan kayıtlara göre Rebiulevvel 1324 yani Mayıs 1906 yılında biten 215 numaralı defter ile son bulmuştur.

Urfa'ya ait sicil kayıtları olarak tasnif edilen 25 defterden 224 numaralı olanı, şer'iyeye sicili olmayıp temyiz mahkemesi kayıtlarını içermektedir. Geriye kalan 24 defter kadı sicili olup, kadıların mührünü taşımaktadır. Bu defterlerin içeriğine bakıldığında, birkaç defterin hususî olarak belli dava ve kayıt türleri için tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak 209, 212, 213, 223 numaralı defterler ile 225 numaralı defterin ikinci yarısı sadece eytâm sandığı kayıtlarını içermektedir. Ancak eytam sandığı dışındaki kayıtlar için hususî defterler tutulmamıştır. Her ne kadar 225 numaralı defterin ilk yarısına sadece bazı vakfiyeler ve vakıflarla ilgili davalar kaydedilmişse de, vakıf konusundaki kayıtlar için hususî defterler tutulmadığından, hemen hemen tüm defterlerde vakfiyelere, vakıf görevlilerinin tayinlerine ve vakıflar ile ilgili diğer dava kayıtlarına rastlamak mümkündür.

Eytam kayıtları için tahsis edilen ve yukarıda zikrettiğimiz defterlerin dışındaki sicillerde, Osmanlı şer'î mahkemelerinde görülen her türlü dava ve kayıtlar karışık bir şekilde yer almaktadır. Bir başka ifadeyle evlenme, boşanma, miras davaları, tereke kayıtları, alım-satım akitleri, vasi-nazır-vekil tayinleri, vakıflarla ilgili dava ve tayinler ile merkezden gönderilen emir ve fermanlar tüm defterlerde karışık bir şekilde bulunmaktadır. Takdir edileceği üzere, bütün defterlerde yer alan belgelerin içeriğine burada detaylarıyla temas

²⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, V, 139.

etmemiz mümkün değildir. Ancak konumuza misal teşkil etmesi ve diğer defterlerin içeriği konusunda bir fikir vermesi açısından rastgele seçtiğimiz 221 ve 228 numaralı defterlerin içerdiği konuları başlıklar halinde zikretmekte fayda görüyoruz.

Öncelikle 1882-1885 yılları arası kayıtları içeren 226 numaralı defter kayıtlarının muhtevalarına baktığımızda, karşımıza şöyle bir durum çıkmaktadır. 1153 belgenin bulunduğu bu defterde, bazı küçük farklılıklar bulunmakla birlikte, mevcut konu başlıklarını ve defter içindeki dağılım oranlarını şu şekilde göstermek mümkündür. Bu kayıtların % 28'i çeşitli davalar için vekil tayinleri; % 13'ü ticarî ilişkilerdeki alacak-verecek davaları; % 12'si varisler arasındaki anlaşmazlıklar ve miras davaları; % 10'u velisi bulunmayan çocuklara vasi tayinleri, nafaka takdirleri ve bu çocukların rüştlarına erdiğine dair kayıtlar; % 8'i evlenme, boşanma, mehir ve nafaka talepleri gibi aile hayatına ilişkin kayıt ve sorunlar; % 7'si ev, dükkân, bağ-bahçe, tarla gibi her türlü gayrimenkullerin satışı; % 5'i vakfiye ve vakıflara görevli tayinleri gibi kayıtlar; % 5'i vefat eden kimselerin tereke taksimleri; % 5'i kaybolan yahut gasp edilen çeşitli hayvan ve eşyanın dava edilmesi; % 4'ü merkezden gönderilen çeşitli ferman ve emirnameler; % 3'ü ise komşular arasındaki anlaşmazlıklar, diyet ve hüccet talepleri, zimmet-i ibra gibi çeşitli kayıtlar şeklindedir.

228 numaralı defter, 1871-1873 yılları arası kayıtları içermektedir. 1557 adet belgenin bulunduğu bu defterdeki konu başlıklarını ve defter içindeki oranlarını da şu şekilde göstermek mümkündür. Gayrimenkul satış akitleri (% 27.8), ticarî hayata ilişkin olarak alacak talepleri (% 22.3), miras ve veraset davaları (% 7.1), tereke taksimleri (% 4.8), evlenme-boşanma kayıtları (% 4.7), kayıp hayvanlarla ilgili şikâyet ve kayıtlar (% 4.0), mülkiyet ihtilafları (% 3.4), gasp edilen veya çeşitli nedenlerle el konulan mallara ilişkin şikâyetler (% 3.4), vasi tayinleri (% 3.2), eytam borçlarının kaydı (% 2.1), ahali arasında yapılmış sulhların kaydı olarak zimmeti ibralar (% 2.1), vakıflarla ilgili kayıtlar (% 2.0), çocuklara ait mülk veya hisselerinin satışı için izin talepleri (% 2.0), kadınların vefat etmiş kocalarının terekelerinden mehir talepleri (% 1.9), çocuklara ilişkin nafaka takdirleri (% 1.5), merkezden gönderilen emir ve fermanlar (% 1.1), vekil tayinleri (% 1.1) ve diğerleri (% 2.7) diye tasnif ettiğimiz ihtida îlâmı, diyet talebi, hırsızlık olayları, komşular arası anlaşmazlıklar, nâib ve şehbender tayinleri, cenaze keşifleri, su kanallarının temizlenmesi, kız kaçırma, köle azadı

Urfa Şer'iyeye Sicillerinin Tanıtımı

şeklinde. Ayrıca defterde yer alan ve saydığımız çeşitli konuları kapsayan 43 (% 2.8) belge ise üzeri “ibtâl” denilerek çizilmiştir.

Osmanlı'da, Tanzimat'tan sonra her sahada meydana gelen değişikliklerden şer'iyeye mahkemeleri de etkilenmiştir. Hukuk sahasında yeni mahkemeler tanzim eden 1867 ve 1870 tarihli nizâm-nâmelerle; aile, miras, vakıf, şahsa karşı işlenen suçlar ve bunların cezaları dışındaki davalar şer'iyeye mahkemelerinin yetkisinden çıkarılmıştır.²⁶ Bu nedenle Urfa Sicilleri'nin sözü edilen nizamnamelerden önceki kayıtlarını içeren 204, 205, 206, 207 ve hatta 228 numaralı defterlerin sosyal hayatı yansıtırma açısından, diğer defterlerden daha zengin bir muhtevaya sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Aslında bu dönemde, devletin evlenme, boşanma ve mülk satışları gibi bir takım hukukî muameleler için kayıt şartını getirmesi ve insanların, olası ihtilaflar için tasarruflarını karşılıklı olarak kayıt altına alma eğiliminde olmaları, daha önceki yıllara nispetle şer'î mahkemelere yapılan müracaatları daha da arttırmıştır. Ancak yeni mahkemelerin ihdası, şer'î mahkemelerin yetkilerini kısıtladığından bu kayıtların çeşidi azalmıştır. Mesela 1871 yılına kadar ki dönemde, Urfa'da Müslüman olmak isteyen gayrimüslim kimseler, şer'î mahkemede kadı huzurunda şahitler hazır bulunduğu halde kelime-i şehâdet getirerek Müslüman olmuş ve bu olaylar sicil defterlerine ihtida î'lâmı şeklinde kaydedilmiştir. Ancak bu yıldan sonra muhtemelen gerçekleştirilen düzenlemelerden dolayı - ihtidalar devam ettiği halde- şer'î mahkemede kayıt tutulmamıştır. Aynı şekilde kocasından gördüğü şiddet nedeniyle onu şer'î mahkemeye şikâyet eden kadınlarla ilgili kayıtlar, yeni düzenlemelerden sonra ceza dairesi ya da başka mahkemelerde dava konusu edilip değerlendirildiğinden bu davalar 1868 yılından sonra şehrin şer'iyeye sicillerine kaydedilmemiştir.

Urfa Sicil Defterleri'nin ebadı, diğer bölgelerdeki defterler gibi kadının cübbesinin cebine girecek ölçüde küçük, dar ve uzuncadır. Üzerlerindeki kayıtlara göre defterlerin eni umumiyetle 16-19.5 cm, boyları ise 44.5-47.5 cm arasındadır. Defterlerin sırt ve kenarları siyah ve kırmızı meşin, satırları yeşil

²⁶ Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, I, 77; Mehmet Beşirli, “Kent Tarihi Açısından Şer'iye Sicilleri ve Çankırı Şer'iye Sicillerinin Toplu Katalogu Üzerine”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 2009, IV/4, 36; Bu dönemde söz konusu değişikliklerle birlikte sadece sicil kayıtlarının muhtevası değişmemiş, aynı şekilde mahkemelerin belge türlerinde, belgelerin yazımındaki dil ve üslup özelliklerinde, kullanılan kâğıt ve mürekkeplerde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Ceyhan, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2011, Sayı 29, ss. 49-82.

ve kahverengi desenli mukavvadır. Defterlerde kullanılan kâğıtlar, çok sağlam ve parlak, mürekkepler ise günümüze kadar canlılığını muhafaza edebilecek derecede kalitelidir. Bugün elimizde mevcut olan defterlerin bazı sayfaları kaybolmuş, bir kısmı yıpranmış veya okunmayacak kadar tahrip olmuşsa da genel olarak düzenli olduklarını söylemek mümkündür. Sayfaların alt ve üst kısmında yer alan ve bazıları kayıt esnasında Arapça, bazıları ise Cumhuriyet Dönemi'nde Latin rakamlarıyla yapılan numaralandırmalardan hareketle birkaç defterde bazı eksik sayfaların olduğu anlaşılmaktadır. Geç dönemde Latin Alfabesiyle yapılan numaralandırmalarda belgelerin sıralaması kimi zaman esas alınmayarak sondan başa doğru sayfa numaralandırması yapıldığı da görülmektedir.

Adana Müzesi yahut Milli Kütüphane'de yapılan tasnifler esnasında Urfa Kadı Sicilleri'nin kapağına, defter numarası, defterin kapsadığı tarih aralığı, sayfa ve belge sayılarıyla birlikte defterlerin ebadı kaydedilmiştir. Ancak bazı defterlerin kapağında başlangıç veya bitiş olarak verilen tarihlerin gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Mesela 204 numaralı defterin kapağında tarih aralığı Recep 1262 (Haziran/ Temmuz 1846) – Rebiulevvel 1264 (Şubat/Mart 1848) yazılmış olmasına rağmen bu defterde 1265 (1849) ve daha sonraki yıllara ait yaklaşık 100 kadar belge bulunmaktadır. Bu sayı, defterde yer alan belge adedinin yaklaşık olarak üçte birine tekabül etmektedir.

Belli bir kronolojik sıralamaya göre yazılmayan defterlerde, muhtemelen ilk ve son sayfalardaki belgeler esas alınarak tarih verilmeye çalışılmış, iç kısımlarda yer alan ve daha geç dönemi içeren kayıtlar görülmediğinden yanlış tarihler verilebilmiştir. Aynı yanlışlığın defterlerin kapağında yer alan belge ve sayfa sayıları için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu defterlerin içinde bazen sehven bazen de kâtip değişikliğiyle sayfa ve belge numaraları baştan başlatıldığından, kapakta verilen sayfa ve belge sayılarındaki bilgiler eksik veya fazla olabilmektedir.²⁷ Ayrıca kâtipler, kanaatimizce ihtiyaç hissedildiğinde kolayca ulaşılabilmesi gayesiyle bazı defterlerin kapağında ya da birinci sayfasında, defter içinde yer alan bir takım ferman ve vakfiyelerle,

²⁷ Kapağında belge sayısı yanlış kaydedilmiş olan defterler şunlardır: İlk rakam defter üstünde yazılı olan, parantez içindeki ise tespit ettiğimiz sayıdır. 204 numaralı defter 271 (332), 205 numaralı defter 631 (650), 208 numaralı defter 890 (984), 221 numaralı defter 396 (596), 219 numaralı 359 (635), 221 numaralı defter 1506 (1119), 228 numaralı defter 1457 (1536). Ayrıca 216 numaralı defterde sayfa sayısı kapakta 467 yazılmış ancak defterin 477 sayfa olduğu görülmektedir. Aşağıda verdiğimiz listede defterlerin üstündeki rakamlar değil, tespit ettiğimiz sayılar yazılmıştır.

önemli görülen bazı davaların sayfa numaralarını göstermişlerdir. Mesela 206 numaralı defterin kapağında, defter içinde yer alan çeşitli konulara dair 17 adet ferman ve emirnamenin sayfa numaraları kaydedilmiştir.

Urfa’ya ait sicil defterlerinde belge numaraları, kâtiplerin değişmesiyle kalınan yerden değil, çoğu zaman 1’den başlanarak yeniden numaralandırılmıştır. Bu nedenle defterlerin çoğunda birden fazla aynı numaralı belge bulunabilmektedir.²⁸ Sicilleri kaynak gösterirken defter ve belge numarasıyla birlikte sayfa numarasını da belirtmek, oluşabilecek herhangi bir karışıklığa meydan vermemek açısından büyük bir önem arz etmektedir. Ancak defterlere kaydedilmiş olan bazı ferman, emirname ve kayıtların başında herhangi bir belge numarası bulunmadığını da belirtmekte fayda vardır. Bu kayıtları kaynak gösterirken, okuyucuların daha rahat erişebilmesi için mutlaka sayfa numaralarını da belirtmek gerekmektedir.

3. URFA SİCİLLERİNE DAİR ÇALIŞMALAR

Son yıllarda ülkemizde arşiv kaynaklarına dayalı çalışmalar giderek artmaktadır. Üniversitelerimizde yapılan bu çalışmaların önemli bir kısmını kadı sicillerinin katalog çalışmaları, metin yayın çalışmaları ve sicillere dayalı olarak yapılan tarih araştırmaları teşkil etmektedir.²⁹ Urfa Kadı Sicilleri de ülkemizin değişik üniversitelerinde akademik çalışmalara konu olmuş, bu defterlerden bir kısmının yüksek lisans tezi olarak transkripsiyonu yapılmıştır. Bunlardan 204 numaralı defter Ali Yıldız,³⁰ 205 numaralı defterin birinci yarısı Songül Korkmaz,³¹ ikinci yarısı Ömer Cide,³² 218 numaralı defter İ. Burak

²⁸ Mesela 221 ve 223 numaralı defterlerde 7; 209 ve 225 numaralı defterlerde 5; 206, 218 ve 226 numaralı defterlerde 3; 208, 210, 212, 214, 217, 227 ve 228 numaralı defterlerde ise numaralandırma iki defa 1’den başlatılmıştır.

²⁹ Özçelik, “Şer‘iyye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması...”, s. 166; Yapılan çalışmaların bir kısmı için bkz. Yunus Uğur, “Mahkeme Kayıtları (Şer‘iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, I/1, 310-343.

³⁰ Ali Yıldız, *204 Numaralı Şer‘iyye Sicili Defterine Göre Urfa’da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.

³¹ Songül Korkmaz, *205/1 Numaralı Şanlıurfa Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2006.

³² Ömer Cide, *205/2 Numaralı Şanlıurfa Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2007.

Birecikli,³³ 225 numaralı defter de Abdurrahman Umut³⁴ tarafından transkripsiyon edilerek değerlendirilmiştir. Aynı şekilde Fatma Bağmancı, yüksek lisans tezi olarak 216 numaralı sicil defterinin hukukî analizini yaparak buradaki kayıtlar üzerinden çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur.³⁵

Yukarıda belirttiğimiz transkripsiyon şeklindeki yüksek lisans tezleri dışında Urfa Şer'iyeye Sicilleri'ne dair çeşitli değerlendirme çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalardan en kapsamlısı tarafımızdan doktora tezi olarak hazırlanmıştır. “*Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*”³⁶ adlı bu çalışmada, şehrin 19. yüzyılın ikinci yarısına ait 21 adet kadı sicili taranarak söz konusu dönemin sosyal hayatı ele alınmıştır. Bu kapsamda şehrin siyasî durumu, idarî yönetimi, insan ve mekân yapısı, aile ve toplum hayatı, dinî ve ilmî müesseseleri, vakıf kültürü ile ekonomik durumu tespit edilmiştir. Ayrıca Urfa'nın Osmanlı dönemi ile ilgili yapılan benzer ilmî çalışmalarda sicillerden bazı defterler kullanılmıştır. Mesela Hilmi Bayraktar; “*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı*”³⁷ adlı eserinde 204, 205, 215, 217, 221, 228 numaralı defterlerden; Mehmet Emin Üner, “*Osmanlı Klasik Dönem Sonlarında Bir Güneydoğu Anadolu Şehri: Urfa*”³⁸ adlı doktora çalışmasında 207 numaralı defterden; Mahmut Karakaş ise, “*Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*”³⁹ adlı eserinde 218, 219, 221, 222, 223 ve 227 numaralı defterlerin çeşitli belgelerinden yararlanmıştır.

Urfa ile ilgili belli konulardaki çalışmalarda defterlerin bazı belgeleri kullanılmıştır. Mehmet Memiş, “*Şanlıurfa Medreseleri*”⁴⁰ adlı doktora tezinde, sicil defterlerinde yer alan medrese kayıtlardan, Bahattin Turgut, “*Urfa*

³³ İ. Burak Birecikli, *218 No'lu Urfa Kadı Sicili Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2004.

³⁴ Abdurrahman Umut, *225 Numaralı Urfa Şer'iyeye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2008.

³⁵ Fatma Bağmancı, *216 Nolu Urfa Şer'iyeye Sicilinin Hukuksal Analizi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2006.

³⁶ Yasin Taş, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış doktora Tezi), İstanbul 2013.

³⁷ Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ 2007.

³⁸ M. Emin Üner, *Osmanlı Klasik Dönem Sonlarında Bir Güneydoğu Anadolu Şehri: Urfa (1700-1800)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003.

³⁹ Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Konya 2012.

⁴⁰ Mehmet Memiş, *Şanlıurfa Medreseleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1998.

Urfa Şer‘iyye Sicillerinin Tanıtımı

Vakıfları (1850-1900)’⁴¹ adlı doktora tezinde, defterlerdeki vakfiyelerden ve vakıf davalarından istifade etmiştir. Aynı şekilde İ. Burak Birecikli “*Medine-i Urfa Şer‘iyye Sicillerine (204, 205, 218, 225 No’lu) Göre Urfa Kazası’nda Vakıflar 1845-1899*”⁴² adlı makalesinde, sadece sözü edilen defterlerdeki vakıf kayıtlarını kullanmıştır.

SONUÇ

Mahkemelerde günlük olarak tutulan şer’iyye sicilleri, her şeyden önce resmi kayıt özelliğini taşıyan mühim birer evraktır. Mahkemedeki taraflar ve şahitler huzurunda kayda geçirilmeleri sebebiyle bilimselliği büyük ölçüde tartışmasız kabul edilen sicillerin incelenmesi tarihimizin karanlıkta kalan pek çok noktasını gün ışığına çıkaracağı muhakkaktır. Bu kayıtların doğru bir biçimde ortaya konulması öncelikle Osmanlı adalet sisteminin işleyişini ve şer‘î hukukun ne şekilde uygulandığını belirleme açısından son derece büyük bir kıymet arz etmektedir. Osmanlı toplumunun başta hukukî/fık’hî olmak üzere içtimaî sorunlarını ve bu sorunlara getirilen çözümleri içeren bu kayıtlar, bugün baş etmeye çalıştığımız bir takım siyasal, toplumsal ve kültürel sorunların tarihî seyrini ve bu sorunlara bulabileceğimiz çözüm önerileri için önemli bir tarihî tecrübeyi barındırmaktadır. Bu kayıtlar, sadece Osmanlı tarihi ve hukuku için değil, aynı zamanda din, sosyoloji, siyaset, askeriye, mimarlık ve iktisat alanları için de önemli bir kaynak değerindedir. Dolayısıyla bu tarihî malzeme, sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacıların kendisinden müstağni kalmaması gereken büyük bir hazinedir.

Bugün elimizde Urfa Şer‘iyye Sicili olarak tasnif edilmiş 25 defter bulunmakla birlikte tespitlerimize göre bunlardan biri sicil defteri olmayıp temyiz mahkemesi kayıtlarını içermektedir. Yine yaptığımız incelemelere göre, bu defterlerden 207 numaralı olanı XVII. yüzyıla, geri kalanları XIX. asrın ikinci yarısından başlamak suretiyle XX. yüzyıl başlarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Dolayısıyla Urfa’nın Osmanlı idaresinde geçen yaklaşık 300 yıla yakın döneminin şer‘î mahkeme kayıtları bugün için elimizde mevcut değildir. Urfa’ya ait mevcut defterler, her şeyden önce şehrin Osmanlı dönemi açısından kıymetli birer mahallî kaynaktır. Bu defterlerde şehrin söz konusu

⁴¹ Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

⁴² İ. Burak Birecikli, “Medine-i Urfa Şer‘iyye Sicillerine (204, 205, 218, 225 No’lu) Göre Urfa Kazası’nda Vakıflar 1845-1899”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2012, Sayı 37, ss. 245-264.

dönemdeki, fizikî durumuna, etnik ve dinî yapısına, sosyal hayatına, gündelik yaşamına, eğitimine, ekonomik ve kültürel seviyesine dair zengin bir malumat mevcuttur. Bu malumatın bütün yönleriyle ortaya çıkarılması, Osmanlı Devleti'nin hem Urfa'daki hem de çevre bölgedeki uygulamalarını tespit etme ve şehrin yakın geçmişine ışık tutma açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Urfa Şer'iyeye Sicili (UŞS) defter numarası: 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228.

2. Kitap, Makale ve Araştırmalar

Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyeye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1998.

Akyıldız, Ali, “Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 1998, Sayı 2, ss. 165-170

Aslan, Nasi, “Millî Arşivimiz İçerisinde Şer'iyeye Sicilleri ‘Eğitim ve Metodoloji Problemleri’”, *I. Millî Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998 Ankara)*, Başbakanlık Millî Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, ss. 187-194.

Baltacı, Cahit, “Şer'iyeye Sicillerinin Tarihi ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı Arşivi ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, ss. 127-132.

Bayındır, Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul 1986.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara 1988.

Bayraktar, Hilmi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Elazığ 2007.

Beşirli, Mehmet, “Kent Tarihi Açısından Şeriye Sicilleri ve Çankırı Şeriye Sicillerinin Toplu Katalogu Üzerine”, *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, 2009, IV/4, 36.

Ceyhan, Muhammed, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyeye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açından Tahlili”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2011, Sayı 29, s. 49-82.

Çetin, Osman, “Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, II/2, 59-72.

Urfa Şer'iyeye Sicillerinin Tanıtımı

Çilingir, Hamdi ve Eser, M. Salih, *Türkiye'de İslâm Hukuku Çalışmaları Literatürü (1928-2012)*, İstanbul 2014.

Duman, Ali, “Kadı Defterleri (Şer'iyeye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2007/2, Sayı 33, ss. 139-156.

Gedikli, Fethi, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, III/5, 187-213.

Günay, Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2013/1, Sayı 17, ss. 9-29.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Eğitim Tarihinin Arşiv ve Yazma Kaynakları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2008, VI/12, 580.

Honnigman, Ernst, “Urfa (İkmal eden Nejat Göyünç)”, *İA*, MEB, İstanbul 1986, XIII.

İnalcık, Halil, “Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, Mayıs 1985, Türk-Arap ilişkileri İncelemeleri Vakfı, İstanbul ty, ss. 31-45.

Karakaş, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Konya 2012.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983.

Kazıcı, Ziya, “Osmanlı Müesseselerinin Yazılı Kaynakları”, *İSTEM*, 2005, Sayı 5, ss. 105-134.

Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998.

Kurt, İsmail, *Para Vakıfları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.

Öğüt, Tahir, “Urfa'da Tanzimat'a Geçiş Sürecinde İdari ve Mali Yapı”, *Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2011, 7/14, 325-344.

Taş, Kenan Ziya, “Arşiv Malzemesi Olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları”, *I. Millî Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998 Ankara)*, Başbakanlık Milli Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, 175-186.

Taş, Yasin, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

Turan, Ahmet Nezihi, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2005.

_____, “Şanlıurfa”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 336-341.

Uğur, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, I/1, 305-344.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1985.

Yılmazçelik, İbrahim, “Şer’iye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülahazalar”, *I. Millî Arşiv Şûrası (20-21 Nisan 1998 Ankara)*, Başbakanlık Millî Arşiv Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998, 159-173.

_____, “1750-1752 Tarihli Gaziantep Şer’iye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, XII/1, 325-352.